

motiva, koje se raznolikošću i efektnošću odlično uklapaju u multidisciplinarna nastojanja s izborom tekstova, a dojam o obuhvatnosti i ambicioznosti čitavog projekta i zbornika dodatno je osnažen činjenicom da je tek manji dio tekstova preuzet iz već objavljenih časopisa i autorskih knjiga, a glavnina je napisana namjenski za ovu prigodu.

Ozren BITI

Edgar Morin, Čovjek i smrt, prevela Branka Paunović, Scarabeus-naklada, Zagreb 2005., 479 str. (Biblioteka Imago)

Edgar Morin, autor knjiga iz područja antroposociologije, sociologije kulture, političke sociologije, socijalne i kulturne antropologije, angažiran kad je riječ o globalizaciji terorizma, o izraelsko-palestinskom problemu, o ratu jezika, o protuislamskom stanju duha u Americi, prijevodom knjige s temom antropologije smrti prvi se puta predstavlja našoj široj čitateljskoj publici i kao antropotanolog. Srećom, prijevod njegove knjige *Čovjek i smrt* bio nam je dostupan već 1981. godine u prijevodu Branka Jelića i u izdanju Beogradskoga izdavačko-grafičkog zavoda. Pritom bih pridodala kako je grafičko uređenje beogradskoga izdanja daleko privlačnije od ovdje prikazanoga jer pored čitatelju primamljivije naslovnice beogradski je izdavač (urednik: Ivan Čolović) pridodao i grafičke priloge (izbor ilustracija: Nicole Phelouzat).

Riječ je o temeljnom djelu iz antropologije smrti, prvi puta objavljenom 1951. godine, a navedeni hrvatski prijevod trećega izdanja na francuskom jeziku iz 2002. godine pored predgovora prvom izdanju sadrži i predgovor drugom izdanju (1970.), uvod iz 1976., predgovor iz 2002. godine te zaključak *Između neodređenog i beskonačnog* iz 1970. godine, u kojemu, među ostalim, francuski kulturolog detektira kako će, nakon što budu svladani neimaština i glavne bolesti, starenje postati jednim od problema na koje će se najviše usmjeravati istraživanja, a njegovo rješavanje jednim od glavnih izvora napretka civilizacije.

Upravo knjiga *Čovjek i smrt* – koju je autor strukturirao u pet cjelina: "Opći uvod", "Prva shvaćanja smrti", "Kristalizacija shvaćanja smrti kroz povijest", "Suvremena kriza i kriza u shvaćanju smrti" te posljednje poglavlje pod nazivom "Tanatologija i djelovanje protiv smrti" – a koju je pisao u razdoblju između 1948. i 1950. godine, kako svjedoči u knjizi *Izgubljena paradigma: ljudska priroda* (1973.), kad je tražio točku spoja i razdora između biologije i znanosti o čovjeku – demonstrira da je antropologija izgleda moguća jedino kao antropologija smrti. Sjedinjujući, primjerice, filozofijske, povijesne, psihologijske, psihoanalitičke, sociološke, psihosociološke, etnološke, antropološke, biološke spoznaje o fenomenu smrti, Edgar Morin u okviru kulturne antropologije, odnosno svojega koncepta genetičke antropologije, između ostaloga, istražuje dualističnost čovjekova stava prema smrti – izlaganje smrtnoj opasnosti i užasavanje od smrti – kao ono što najdublje određuje ljudsku bit; demonstrira kako je čovjek zagospodario smrću pomoću magije i mita; zaključuje kako su običaji i vjerovanja vezana za smrt najiskonskije područje naših civilizacija; pokazuje kako su dva glavna vjerovanja – vjerovanje u smrt i ponovno rođenje, zahvaljujući preseljenju duše, te

vjerovanje u dvojnika koji nastavlja živjeti nakon smrti često isprepleteni; propituje kako je čovjek spoznao sebe kao vlastitu stvarnost najprije kao *sjenku*, odraz vlastitoga tijela, a koje je vidio kao *dvojnika* preko kojega je otkrio vlastito postojanje kao jedinke. Naime, u okviru prvih shvaćanja smrti francuski antropotanatolog ističe kako je dvojnik (*alter ego*, točnije *ego alter*) jezgra svake arhaične predodžbe povezane s mrtvima koji svjedoči o tjelesnoj prirodi mrtvih i pritom upozorava kako pojmovi *duše* ili *duhovi* nisu u skladu s tim prvobitnim poimanjem, te kako će se širenjem pojma *duše* značenje *dvojnika* smanjivati. Naime, uzdizanje bogova je bilo praćeno obezvređivanjem dvojnika, a ujedno je i vjerovanje u dušu postupno potisnulo vjerovanje u dvojnika.

Nadalje, svojom knjigom o antropologiji smrti francuski kulturolog upućuje na pomirenje proturječnih želja živih: s jedne strane *živi* nastoje pokojnika zadržati kraj sebe zato da se ne bi ljutio i da bi ih štitio, a s druge strane nastoje izbjeći njegovu nazočnost. Obje proturječne želje *živih* očitovale su se već u prapovijesnom dobu, što potvrđuju grobovi pronađeni ispod pećinskih obitavališta i nekropole. Naime, što je civilizacija arhaičnija, što je životni prostor živih uži, mrtvi se nalaze u većoj blizini živima. Tragom navedenoga, Edgar Morin određuje grob kao putovnicu koja legitimira život sahranjenoga, ali pridodajem: jednako tako grob funkcionira i kao ratna putovnica u čije je ime vođena uvijek nevidljivo prisutna "antropologija" zla, rata.

Pritom su iznimno poticajna autorova propitivanja smrti u okviru filozofijskih shvaćanja smrti, u okviru čega apostrofiraju kako se od druge polovice 19. stoljeća (*Weltschmerz*) očitovala kriza u shvaćanju smrti te, primjerice, stranice o antropološkoj istini kršćanstva koja razotkriva kako se kršćanska istodobna mržnja prema grijehu i seksualnosti očituje kao mržnja prema smrti.

Posebnu pozornost Morin usmjerava na činjenicu prema kojoj je raspadanje *strašno* razdoblje kada su *truplo* i *dvojnik* još uvijek sjedinjeni, a razlike u postupcima prema mrtvima određuje prema odstranjivanju mekih dijelova tijela. Kako se u sprečavanje raspadanja upisuju spaljivanje (ishod: pepeo), endokanibalizam (ishod: kosti) i balzamiranje (ishod: mumija), uspostavljena je sličnost između spaljivanja i balzamiranja kao postupka obrnutoga od vremenskoga protoka, vrtloga prirode nastojanjem da se egipatsko-"alkemičarski" za-vrati, zaustavi vrijeme raspadanja. Naime, unatoč opreci pepeo (incineracija) – mumija (balzamiranje: netaknutost), riječ je o "istome" cilju jer pepeo i mumija kao *nekvarljiv/nepokvarljivi* (ishodi) predočuju pobjedu nad truljenjem. Pritom pobornici spaljivanja (incineracije) prihvaćaju vjerovanje o neprekidnom *seljenju duše*, a pobornici inhumacije razvijaju ideju o *uskrснуću* sahranjenih tijela. Pored prirodnoga raspadanja, u koje uvrštava zoroastričku koncepciju Kule tišine (ishod: kost) te sahranjivanje (ishod: kosti), Morin pokazuje kako kao manjkavi oblici raspadanja dvojnika-trupla figuriraju sramna smrt (nesahranjeno truplo, a ishod su neutješne sablasti) i manjkavi pogreb (ishod: vampir kao dvojnik-truplo).

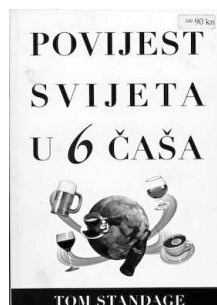
Morin svojom antropotanatologijskom knjigom upozorava kako humanističke znanosti čovjeka prepoznaju samo po oruđu kojim se služi (*homo faber*), po njegovoj racionalnosti (*homo sapiens*), sposobnosti govora (*homo loqax*), zapostavljajući određenje čovjeka kao jedine vrste čiji pripadnici nakon smrti svakog od njih održavaju pogrebni obred, koja vjeruje u zagrobni život i uskrснуće mrtvih. Dakle, očito je za Edgara Morina riječ o bioantropološkom prekidu koji bi mogao uvesti specifičnost čovjeka, čime se, na žalost, ipak uvodi još jedan jaz između životinje i čovjeka. Za Morina je vjerojatno da je stav prema smrti i truplu ona prirodna crta kojom čovjek djelomice izmiče prirodi i postaje životinja prožeta kulturom. Pored toga taj bioantropološki prekid, u Morinovu određenju, demaskira da je čovjek jedino biće koje se užasava smrti i istodobno jedino biće koje ubija svoje bližnje, jedino biće koje traži smrt.

Glorifikacijom specifičnosti ljudskoga odnosa spram smrti Edgar Morin ujedno kao i da oponira nekim svojim zaključcima – zaključku kako većina kulturnih obilježja ima nagovještaj u životinjskim skupinama te zaključku kako je čovjek zapravo čovjekoliki majmun. Stoga i u

uvodu iz 1976. godine spomenutoj knjizi Morin zapisuje i kritički osvrt na vlastite koncepte o antropotanatologiji te upućuje da kad bi danas ponovno morao napisati knjigu o antropologiji smrti, temeljito bi preradio *Opći uvod* prema bioantropološkim koncepcijama koje je iznio u knjizi *Izgubljena paradigma*.

Suzana MARJANIĆ

Tom Standage, Povijest svijeta u 6 čaša, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2006., 239 str.

Pivo, vino, žestoka pića, kava, čaj i Coca-Cola šest je vrsta pića koja su utjecala na tijek svjetske povijesti, tvrdi Tom Standage. Kako bi prikazao složene interakcije različitih civilizacija i međusobnu povezanost svjetskih kultura spomenutim napicima, Tom Standage upustio se u iscrpno istraživanje inače nepovezanih područja kao što su povijest zemljoradnje, filozofija, religija, medicina, tehnologija i trgovina. Rezultat njegova istraživanja je ova knjiga, koja pruža pogled na povijest svijeta iz neobičnog aspekta kulture pijenja koja podrazumijeva nastanak, proizvodnju i distribuciju spomenutih šest pića i njihov utjecaj na razvoj raznolikih civilizacija i kultura diljem svijeta.

U prvoj cjelini knjige opisuju se put nastanka i opstanka piva, pića koje je obilježilo napuštanje lovačko-skupljačkog načina života i izgradnju stalnih naselja, a proizvodilo se od ječma i pšenice, prvih žitarica koje su ljudi počeli planski saditi i obrađivati. Naime, prema podacima u knjizi, pivo nije bilo izumljeno već otkriveno u plodnima nizinama Bliskog istoka. Nadalje, Standage pretpostavlja kako pivo nije bilo prvi alkoholni napitak koji su ljudi kušali, već su to bila pića koja nastaju slučajnim fermentacijom voćnog soka. No voće je bilo sezonsko i trulilo je, a skladištenje žitarica je bio manji problem od skladištenja voća. Osim primarnih potreba žeđi i nekih medicinskih potreba pivo je od samoga početka od kada je otkriveno imalo važnu ulogu kao društveno piće. Materijalni dokazi o tome su sumerske slike piva iz 3. tisućljeća, koje prikazuju dvoje ljudi koji na slamku piju iz zajedničke posude. No, takav način pijenja zadržao se nakon što za to više nije bilo potrebe, nakon razvoja lončarstva i kad slamke više nisu bile nužne. Pivo je obilježilo i stvaranje prvih gradova-država na području južne Mezopotamije i na području Egipta. Također, bilo je izravno povezano sa zdravljem, a dokaz tomu je klinasta pločica iz sumerskog grada Nipura iz 2100. g.pr.Kr., koja sadrži popis medicinskih recepata temeljenih na pivu. U egipatskim grobnicama pronađeni su vrčevi piva koje je ishlapilo te oprema za proizvodnju piva.

Druga cjelina govori o povijesti vina. Prema arheološkim dokazima vino je prvi puta proizvedeno u neolitikumu u gorju Zagros na području današnje Armenije i sjevernog Irana. Odatle se proizvodnja širila na zapad u Grčku i Anadoliju. U početku je vino bilo piće za elitu, a pivo za običan puk. No kasnije je vino zbog lakše proizvodnje i distribucije postalo dostupno svima, osim u mikenskoj kulturi u kopnenom dijelu Grčke, gdje ga se ne spominje u popisima hrane za robove i niže vjerske službenike. Vino je polako ali sigurno preuzimalo prevlast nad